

БОРИС ДЕЛЧЕВ

ДИМИТЪР БОЯДЖИЕВ

Хвърли ли човек поглед към миналото на литературата, много често му се натрапва сравнението, че творците на художествени ценности приличат на благородните метали. Случаят може да ги затрупа с пръстта на пренебрежението, няколко поколения могат да минат равнодушни покрай техните забравени гробове, но рано или късно те ще бъдат изровени от иманярите на културата. И тогава, излезли отново на бял свят, те заблестяват с познатия галещ поглед на старото злато, който радва окото и не се плаши от влагата на времето.

Тази съдба на несправедливо хвърлените във временна забрава беше отредена за доста години и на изящния лирик Димитър Бояджиев. Но като всички свои събратя от всички времена и той надделя наложената му несправедливост, за да се покаже на читателите от следващите поколения в своя пълен ръст.

Димитър Бояджиев (1880—1911), може би единствен от добрите ни поети на миналото, и до сега не е застъпен с нито една своя творба в нито едно ръководство по литература. Затова учащите се, които се ограничават с школското образование, нямат понятие за неговото творчество и дори не познават името му. Но за сметка на това най-добрите негови стихотворения, минали през изпитанието на времето и намерили място в добрите антологии от последните три десетилетия, се помнят наизуст от всички, които живеят с вълненията на българската поезия. Жизненият път на поета не е очертан досега от нито един биографически очерк, но неговият образ, обкръжен от тайната на трагичния му край, става все по-близък на нашите читатели. И днес вече творческото дело на поета, макар все още недостатъчно познато, не се отрича от никой истински ценител на българското художествено слово.

★

Димитър Бояджиев е от онези поети, които печелят нашето съчувствие не само със своите песни, но и със своята съдба, със своята личност, неотделима от техните най-съкровени поетически вълнения.

Взрете се във физическия образ на този млад човек¹ и вие ще добиете впечатление, че препрочитате някоя от неговите елегии. От портрета ви гледат добри кротки очи, чийто поглед, помътен от някаква тъга, се старае да проникне оттатък видимостта на нещата. Голямото открито чело на мъдрец и продълговатото изтощено лице — правилно, нежно и мо-

¹ Интересни данни за физическия и духовен портрет на Димитър Бояджиев дават Александър Божинов (статия „Нашият приятел“ към второто издание на „Стихотворения“ от 1940 г.) и Петър Нейков (в книгата си „Техните образи“, София, 1955 г., стр. 116 и сл.).

мински хубаво — разкрива физическия образ на вродено душевно изящество. Рядката младежка брада, избуялите мустаци и гъстата къдрава коса, надвиснала небрежно над очите, придават на поета някаква апостолска, почти неземна причудливост, характерна най-често за хората, чиято душевност не обхваща дребните практически грижи на всекидневието. От целия образ лъха сдържаност, душевна чистота и чувствителност. Такъв вид имат обикновено тихите дълбоки натури, съсредоточени в себе си, които зад външното спокойствие ревниво крият напрегнат емоционален живот, без най-често да му дават обекчаващ израз чрез доверяването на близък човек или чрез някаква външна активност. Това са хора на обуздания възторг и несподелената болка, на спотаената радост и на мълчаливото страдание, на тихото вътрешно горене, което опожарява, но не дава пламък.

Познатите и близките на поета са почти единомдушни в характеристиката, която му дават. Те го описват като мълчалив, тих и сантиментален мечтател, с изострена чувствителност и с крехко здраве на отшелник, винаги усмихнат и винаги ласкав към другите. Неговата чистосърдечна усмивка обаче, родена от любвеобилност и топлота към човека, е сдържана и нито предразполага към свойщина, нито потулва сянката на меланхолия, паднала върху лицето му. Той е пестелив на думите, и макар да е чужд на недоверчивостта, избягва общуването, не допуска никого до своя съкровен вътрешен свят, предпочита да остане сам в мълчалив разговор със себе си. Поради това дори и най-близките му хора, домашни и приятели, не са могли да проникнат до неговите душевни трепети, да узнаят неговите съмнения, да облекчат страданията му. Само понякога те са успявали да доловят неговата спотаена скръб, без да си дават достатъчно сметка за нейните причини и за нейните възможни трагични последици. Не случайно някои от тях едва след смъртта му узнаха, че бяха общували с един от приживе неразпознатите светли образи на епохата.

Въпреки своя затворен и необщителен характер, Димитър Бояджиев беше далече от всякаква себичност и човеконенавистничество. Той търси средата на своите близки и на литературната бохема от своето време, макар да предпочита мълчаливото общуване с нея, пише хумор, макар този хумор да излъчва меланхоличен дъх, обича живота и желае да вкуси от неговите прелести, макар често да го връхлитат мъчителни съмнения. Той е от крехките цветя на човешкия род, които въпреки своята нежна структура са напълно жизнеспособни, стига да бъдат поставени в обществена атмосфера, подходяща за тяхното естество, стига да намерят широко съчувствие, разбиране и отклик на своите вълнения. В такъв случай недостъпността им би се смекчила и нахлулата у тях озонирана струя би разпръснала задухата на раздвоението, би подсилила тяхната жизненост и би дала тласък на техния порив. Но Димитър Бояджиев не беше от щастливците. Той се роди и живя в преходната епоха между двете столетия, когато ентусиазмът на Възраждането беше заглъхнал и когато великите идеи за обществено преустройство още не бяха проникнали дълбоко сред народа, не бяха станали значителна обществена сила. В онези години жаждата за натрупване на материални богатства беше изтласкала на заден план ламтежа към култура, паричната страст задушаваше артистичните пориви и само неголям брой самоотвержени просветители залягаха да озарят съзнанието на младата още работническа класа в България с идеите на социализма. Поетът почувствува за известно време повей на новите обществени мечтания, но не можа да устои срещу злетворните влияния

на времето и не остана за дълго при хората на бъдещето, за да се подкрепи от тяхното оздравително въздействие. И естествено, това улесни пристъпите на меланхолията, подхранена от нищетата и лишенията на неговата мъчителна младост.

★

Ако проследи онова, което е писано върху Димитър Бояджиев, човек ще добие впечатлението, че поетът е останал затворен изключително в света на своите индивидуални вълнения, че не е излизал вън от кръга на личните си страдания. Това се дължи на факта, че повечето от неговите тълкуватели обикновено са се ограничавали с преценката на по-късните му работи, без да градят своите твърдения върху цялостното му творчество и без да държат сметка за неговия развой като художник и човек. Но това схващане е едностранчиво и не отговаря на историческата истина. То не дава възможност да се разбере както основният патос на младежките му работи, тъй и някои от характерните черти на зрялото му творчество.

Бащата на поета Иван Бояджиев, който на младини, преди да потърси препитанието си в Пазарджик, е пасъл чуждите стада по склоновете на Родопите, е бил не само вещ майстор в бояджийския занаят, а и природно умен човек, с богата душевност и с културни влечения, които го издигали над неговата среда¹. Ограмотил се с лични усилия и почувствувал потребата от общуване, той разширява своя кръг на познати и се сближава с някои интелектуалци от града, в това число и с някои от привържениците на идеята за революционно-обществено преустройство. Това обкръжение дава храна на неговото природно ученолюбие и подсилва охотата му за четене. Така в неговата къща започват все по-често и по-често да проникват някои популярни книги и периодични издания. Когато той умира и оставя в тежко състояние своята съпруга и многобройната си челяд, в семейството съществува вече известна културна традиция, която не изчезва и през настъпилите тежки години. Тя оказва влияние и върху най-големия му син — върху бъдещия поет.

При смъртта на бащата, Димитър Бояджиев е още дете. И поради невръстността си, и поради липсата на практически усет той не може да продължи работата на баща си и нищетата скоро похлопва на портите. Но младият човек, заплашен вече от туберкулозно заболяване, носи у себе си бащината схватливост и ученолюбие, семейната среда е и негова среда, близките на родителите му са и негови близки. Добитото домашно възпитание и ласкавата предупредителност на майката подхранват естествената благост и чувствителност на неговия характер. Четенето на художествена литература, към която младежът е проявил влечение още от най-ранни години, и особено четенето на „Клетниците“, които са били настолна книга за цялото семейство, са подсилили неговата любов към бедните и онеправданите. По-късно той се сближава с някои от пионерите на социализма в своя град² и под тяхно влияние неговите хумани-

¹ Данните за семейната обстановка и за ранните години на поета са събрани от неговите близки: от брат му Иван Бояджиев, с когото лично съм разговарял, и от сестра му Евгения Попова, получени чрез Иван Сестримски.

² Установено е, че и бащата и синът Димитър Бояджиев са били близки на Георги Стефанов — учител в града, а по-сетне адвокат, който е бил основател на първата социалдемократическа организация в Пазарджик. Очевидно за него говори и Петър Нейков в книгата си „Техните образи“ (София 1955 г., стр. 122) и с право подчертава положителното му влияние върху бъдещия поет. Обаче не може да се приеме, че през юношеството си Димитър Бояджиев е бил деловодител в адвокатското му бюро: Георги Стефанов става адвокат много по-късно — към 1900 г.

тарни възбуждания започват да се осмислят и да придобиват определен мировиден характер. Брошурната литература завършва процеса на узряване и седемнадесетгодишният юноша вече се смята достатъчно подготвен не само да изучава социалните въпроси, а и да пише върху тях от гледището на социализма. И то да пише не където и да било, а в централния теоретически орган на социалдемократическата партия. За това свидетелствуват две негови рецензии в първата годишнина на списание „Ново време“: едната върху книгата на И. Кетлер „Какво нещо е женската еманципация“ и другата върху брошурата на Георги Плеханов „Работническото движение в Русия“.¹

Тези рецензии изненадват и днес с ясната логическа мисъл, с убедителността на доводите и със своя стегнат публицистичен език.

Младият автор не се задоволява само да излага съдържанието на книгите, които разглежда, а насочва своето внимание върху самата същност на засегнатия проблем и взема принципно отношение към него. Когато възгледите на автора не отговарят на неговите, той не се колебае да ги подложи на критика.

Така, като се спира върху книгата „Какво нещо е женската еманципация“, Димитър Бояджиев открито казва: „Мненията, които се прокарват в нея по женския въпрос, ни се виждат малко остарели за сегашното състояние на този въпрос, а средствата, които се препоръчват — малко наивни“. В какво вижда той несъстоятелността на схващанията, защитавани от авторката? В това, че тя отъждествява еманципацията с формалното равноправие пред законите или, както той обобщава възгледа ѝ: „мъжете да позволят на жената да заема длъжности и служби по всички клонове на науката и промишлеността“. Ако това е същността на проблема, както си въобразява авторката, тогава и средствата за неговото разширяване ще стоят на същото принципно равнище: „достатъчна е добрата воля на немските мъже и жени — казва младият рецензент не без ирония — и всичко ще се свърши повече от добре“. Но в това ли се състои еманципацията на жената — една от великите освободителни задачи на човечеството? Не в това, разбира се. И той казва: „Според нас, нито същността на женската еманципация се състои в това, нито пък средствата са тези“. Накрая, отбил неправилните схващания на авторката, Димитър Бояджиев изтъква своето становище. „Женският въпрос — пише той — е въпрос социален, въпрос свързан с коренни промени в общественото устройство. Докато не се осъществят тези промени, женската свобода ще бъде само голи думи. А тези промени, това социализиране на обществото е повикан да осъществи пролетариатът. И ето защо жената трябва да се нареди заедно с него в редовете на борбата и заедно с него да се бори за своята свобода“.

В рецензията върху книгата на Плеханов, след като споделя с читателя някои данни от прочетеното, Димитър Бояджиев насочва своя поглед към характера на съществуващото до тогава революционно движение в

¹ Първата от тези статии е публикувана в кн. 6, а втората в кн. 7 на списание „Ново време“ (год. I, 1897). И двете са подписани с инициали Д. И. Б-ев. Сестрата на поета си спомня, че по поръчение на своя брат лично е отнесла плик с материали (не стихове) в Пловдив, където е следвала гимназия по това време, и ги е предала на Вела Благоева. Димитър Бояджиев, както потвърждава тя пред Иван Сестримски, с нетърпение чакал да види отпечатани работите си.

Друга статия на поета с подпис Д. И. Б. намираме в г. II, кн. 1 на сп. „Ново време“ (1898).

Русия. „Революционните движения до сега, в теоретическо отношение — пише той — представляваха малко или много утопически вреди, а в практическо — руските революционери, с някои малки изключения, не са отивали по-далече от терора. И затова единичните усилия на досегашните революционери, геройската им самоотверженост и непоколебимост не са направили нищо, или почти нищо, за руския народ“. И по-натък, в съпоставка с миналото, той изтъква настъпилата промяна в характера на руското революционно движение, което започва да заменя утопическите мечтания с идеите на научния социализъм и усилията на отделните дейци — с масовото движение на една нова обществена сила: работническата класа, станала „вече сила, и сила мощна“. „Чак сега. . . руският безправен работник — продължава той — ще почне да съзнава, че за неговото по-нататъшно развитие е нужна политическа свобода, и че тази свобода той трябва да извоюва със собствените си мощи“. И авторът на рецензията заключава с тържествуващ политически оптимизъм: „Крепостите и Сибир не ще могат да одържат вече руския царизъм. Неговите дни са прочетени и дните на цялата европейска реакция“.

Както се вижда, независимо от някои неточности, наложени от духа на времето, Димитър Бояджиев говори с езика на убеден социалист, запознат с основните обществено-политически проблеми на своето време.

Наистина, може да се предположи, че ръкописите на седемнайсетгодишния юноша, минали през ръцете на Димитър Благоев, са претърпели някакви редакционни поправки, както често пъти става в такива случаи. Не е изключено дори в тях да са добавени и някои отделни пасажки. Във всеки случай рецензиите са изградени много здраво, отделните периоди са свързани логически един с друг и нищо не говори за външна намеса. При това положение трябва да приемем, че дори в тях и да са били нанесени някакви редакционни поправки, тези поправки са били напълно в духа на писаното и не са засегали по същество основните положения на изложението. Както и да е, не подлежи на спор, че по това време техният автор е боравел твърде умело с писменото слово, живял е с парливите проблеми на съвременността и е имал към тях изработено социалистическо отношение. В неговите първи печатани работи личи оформящият се вече млад писател.

★

Същевременно, както си спомнят неговите близки, Димитър Бояджиев е пишел и стихове. За жалост тези стихове не са запазени и ние не можем да съдим пряко за техните идейни и художествени качества. По всичко изглежда обаче, че колкото и несръчни, те не ще да са били просто любителски опити по стихосложение, през които минават голям брой от младежите на тази възраст, а сигурни проблясъци на поетическо дарование. Това се потвърждава от факта, че те са направили впечатление на вещи хора в литературата и са създали известност на поета всред местната градска интелигенция. Можем да допуснем, че някои от тези младежки поетически произведения са били изпращани за печат и може би едно внимателно изследване ще открие дири от тях в тогавашните вестници и списания. Но дори и да не се открият такива литературни отломки от този ранен период, ние можем да съдим за характера на поетическите възмущения, с които е живял младият поет, по някои съществуващи околни данни. Това са няколко негови превода на стихотворения от С. Я. Надсон, публикувани

във втората и третата годишнина на списание „Ново време“¹ — първите му стихотворни работи, известни на нас досега.

Какво показват тези преводи?

Те потвърждават по безсъмнен начин, че юношата Димитър Бояджиев е водел напрегнат културен живот. Той не се е задоволявал с това да прави първите си стъпки в поезията и да следи проявите на българската литература, а се е стараел още да се добере до творчеството на някои чужди поети. Макар смъртта на бащата да прекъсва неговото образование, той успява да изучи достатъчно руски език, за да се ползува в оригинал от руската литература и дори да се реши на тази възраст да превежда. И изборът му пада върху стихотворенията на С. Я. Надсон. Случайно ли е това? Не е случайно. В края на века С. Я. Надсон стана широко известен поет в средата на народническата и революционно настроена интелигенция в Русия и у нас, която се занимаваше с проблемите за социално преустройство. Неговите стихове, пропити от любов към народа, можеха много често да се намерят и в някои периодични издания със социалистическа насока. По всяка вероятност Димитър Бояджиев най-напред е срещнал името на своя руски събрат в някои от българските списания, заинтересувал се е за неговата поезия и след това е потърсил стихотворенията му в руската периодика и в руските книги, които в онази епоха широко и безпрепятствено проникваха у нас.

Сантиментално-нравоучителната муза на С. Я. Надсон ще се е харесала на нашия поет преди всичко със своето съчувствие към страдащите и отритнатите, със своите социални мечтания. Нейният сълзлив хуманитарен патос без съмнение е съвпадал с неговите вълнения, с порива на един младеж, отправил поглед към бъдещето — един младеж, който обичаше хората и желал да бъде обичан.

Тълпата не мрази! Понявга нека тя
е пуста и дребнава, и бездушна.
Но има часове, кога пред теб стои
не жалката тълпа — робиня малодушна,
а божество — тълпа, титан — тълпа! . . .
Пред нея ти си крив: когато тя страдай,
ти с нея не страдайш. . . Ти, неин роден син,
избягваш я без срам, когато тя ридай
и любиш издалеч и чувствуваш самин! . . .
Върви се слей със ней . . . Иди при ней тогаз,
когато е измъчена жестоко,
за да те срещне тя с отворени ръце
и със признание искрено, дълбоко! . . .

Лесно е да се разбере, че тези стихове на С. Я. Надсон, все едно какви са художествените им качества, са намерили лесен отзвук в едно съзнание, почувствувало вече първия полъх на социалистическите идеи.

Но, по всичко изглежда, не само любовта към народа и социалните мечтания са допаднали на нашия поет. Минал през заплахата на тежко гръдно заболяване,² потиснат от страха за неизцеримост и от голяма нищета, Димитър Бояджиев е живял с тревогата на пожертвувания човек. Затова сигурно той много остро е почувствувал воплите на С. Я. Надсон,

¹ Сп. „Ново време“, год. II, кн. 11/1898 и год. III, кн. 1/1899. Подпис на преводача: Д. Ив. Бояджиев. По всичко личи, че преводите са изпратени в редакцията наведнаж и поради значителния им обем са отпечатани в две книжки.

² Няколко лета младият Димитър Бояджиев е бил отвеждан в Чепинското корито, за да укрепва здравето си.

неговата непреодолима скръб и обреченост. Можем да допуснем с голяма вероятност, че в неговата съдба той е прозирал своята предполагаема бъдеща съдба, че е открил в него свой брат по злощастие.

Потвърждение за това намираме в друго едно от преводните стихотворения в „Ново време“:

Понякога, злочест, презирам се аз сам —
до толкоз съм безпомощен. Страдая,
че нямам мъжество, та с собствена ръка
на своите клетки дни да туря скоро края. . .
За мен си не скърбя: в житейските вълни
загиват хиляди безпомощни кат мене.
Но само ми е жал, че нямам сили аз
народа да спася от тежко робско бreme.
Ах, жал ми е. Живот без цел ще догори
и няма аз борец да съм между борците,
а само отдалеч. със завист във гърди,
ще гледам как стърчат там тръне по главите.

Ако сравним този превод със стихотворението „Вечерен трепет“, което е писано четиринайсет години по-късно и представлява предсмъртен вик на поета, ще бъдем изненадани от един неочакван факт: и в едното и в другото се прави тревожна възхвала на самоубийството („гневната разплата“), и в едното и другото, макар съдържано, смъртта е въздигната в единствено възможно избавление. Димитър Бояджиев завършва своя творчески и земен живот със същия мотив на отчаяние, с който е започнал някога в най-ранната си младост. Имаме ли основание да смятаме това за игра на сляпата случайност? Нямаме никакво основание. Напротив, ако проследим етапите, през които е минал поетът, ще дойдем до по-основателното заключение, че той е намерил в преводния стихотворен текст на С. Я. Надсон една своя мисъл, която е послужила за негласно мото на много от неговите най-съкровени поетически вълнения. Тази мисъл, усмирявана от оптимистичния полет на първата младост или пък потулявана от един необщителен характер, понякога е била изтласквана в потайните кътища на неговото съзнание, друг път е оставала незабелязана, но никога не е изчезвала и не е преставала да витае над него като злокобна закана. За това говори не само безнадеждността на елегите му от последните години на неговия живот, а и горестната тревога на някои от младежките му стихотворения, в които повишеното оптимистично настроение е прорязано на места от внезапните светкавици на тежки предчувствия.

★

След краткотрайното сътрудничество в списание „Ново време“, следите на Димитър Бояджиев се губят. Очевидно, грижите на младия човек по издръжката на осиротялото семейство са му отнемали много време, потискали са творческите му вълнения и са пречели на литературната му работа. Само така може да се обясни последвалото продължително откъсване от периодичните издания. За един неукрепнал поет със слаби вътрешни потици такова откъсване би се оказало фатално: чрез нарушаване на редовния творчески обмен, така необходим за всеки художник на словото, то би го оставило да затъне в дребните грижи на повседневието и би му преградило за винаги пътя към поезията. Димитър Бояджиев обаче не е от случайните гости на изкуството, чието вдъхновение гасне като

искра при първия досег с неблагоприятните условия. Въпреки своето провинциално уединение, въпреки всички лични несгоди младият поет продължава да следи развоя на нашата литература, да живее с нейните проблеми и сам да пише. В неговата папка е имало не едно приемливо стихотворение и навярно само порасналите му изисквания към поезията и неговата вродена стеснителност са му пречели да търси достъп до периодичния печат. Необходим е бил външен тласък, който да го раздвижи, и морална подкрепа, която да му вдъхне по-голяма вяра в собствените сили, за да се разкрият пред него изгледите на литературното поприще. И за щастие случаят създава тези необходими условия.

И в миналото, както и днес, поетите са писали стихове не от безделица, а за да установят чрез тях духовно общуване с хората. Каквото и наслаждение да носи творческата работа, тя не ги удовлетворява, ако радостта от нея не е споделена, ако съкровено вълнение не е трогнало поне един съпричастник. Затова тъй или иначе поетът търси достъп до другите: ако не чрез публична изява, то поне чрез личното доверяване. От това правило, разбира се, не е могъл да прави изключение и младият Димитър Бояджиев. Той също е търсел близки хора, за да им довери своите поетически трепети, да чака от тях отзвук и съчувствие, така необходими за създаване на самоувереност и емоционално напрежение у твореца. И кръгът на посветените в неговата литературна работа се разширява, за да стигне един ден до хора, които са вземали дейно участие в тогавашния периодичен печат. Това именно дава нова насока на неговата гражданска и творческа биография.

И наистина, Димитър Бояджиев се възползва от препоръката на свои близки и при едно посещение в Пазарджик на Велчо Т. Велчев,¹ негов съгражданин и редактор на списание „Летописи“, му се представя. Тетрадката с ръкописи е разтворена, стихотворенията са прочетени и в тях неочаквано е открита сигурна следа на поетическо дарование. Младият свенлив човек, без съмнение горещо препоръчан от свои близки и познати, сигурно е направил добро впечатление със своята сдържаност, и естествено се е поставил въпросът как да му се помогне. Редакторът на „Летописи“ се връща в София, може би с ръкописи в джоба, и разбира се, споделя своите впечатления с най-близкия си човек — с Константин Величков, който е политически директор на списанието и същевременно най-компетентен в него по проблемите на литературата. И човек лесно може да си представи как се е откликнал големият ентузиаст, който се числеше към една консервативна партия и пишеше тромави стихове, но имаше добро и отзивчиво сърце. Той си е спомнил навярно, че неизвестният млад човек ще е син на неговия връстник, съгражданин и съкварталец, на някогашния занаятчийски калфа Иван Бояджиев, и обичайната му грижа към човека ще се е подсилила от едно съвсем естествено любопитство: да видим дали пък това не е някой действително одарен нашенец. И в стиховете на непознатия, колкото и сурови още, той е доловил дъха и тревогата на един поет със сигурно дарование. Оттук вече лесно се е стигнало до вземане на решения. Наскоро младият момък е назначен на работа в Дирекцията на печата при министерството на външните работи и се установява в София². Скрит зад старото си родово име, в началото

¹ Разпитан от нас с Иван Сестримски, Велчо Т. Велчев потвърди случая, но не можа да възстанови почти никакви подробности.

² Кога точно се е преселил в София и кога е постъпил в министерството — за сега не е установено. Но по всяка вероятност в архивите биха се намерили някакви данни в тази насока.

на 1901 година почти едновременно той се появява с оригинални стихове в две от големите тогавашни списания: „Общо дело“ и „Летописи“. Навярно след това вече той е привлечен и за уредник на второто от тях. Така, неизвестно дали от стеснение или поради някакви други причини, в София той започва един вид двойствено съществуване: млад дипломат Димитър Бояджиев и млад поет Димитър Ивчов. И това продължава неизменно цели три години — до края на сътрудничеството му в „Летописи“, с което приключва един етап от неговата творческа дейност.

В столицата Димитър Бояджиев намира несравнено по-благоприятни условия за работа. Новото му служебно положение намалява трудностите по издръжката на семейството, литературната среда, в която попада, му помага да разшири своята култура и да получи по-големи потици към творчество. Той чете български и чужди писатели, предимно руски, изучава френски език, започва да пише по-редовно. Така в продължение на три години той е един от най-дейните сътрудници на списание „Летописи“: почти няма брой, в който да не е поместен негов оригинален или преводен материал. Изобщо, може да се каже, че той навлиза в нашата литература преди всичко благодарение на помощта и гостоприемството, които му бяха оказани от кръга около Константин Величков. Наистина, този кръг не му даде творчески образци, нито го утвърди като значително име, но без неговия начален тласък достъпът на поета до писателските среди щеше да бъде по-труден и над неговото бъдеще щяха да тежат повече неизвестности.

Попечителството на списание „Летописи“ обаче не е било тиранично. То не е преграждало пътя на Димитър Бояджиев към другите литературни огнища в страната, нито го е обвързвало с някакви идейни изисквания. Не случайно по същото време той е сътрудничел на списание „Общо дело“ и е поддържал някои от създадените си вече лични и идейни връзки със социалистите. Това показва и този на пръв поглед дребен факт, че поетът след идването си в София превежда от руски и дава за печат брошурата на Георги Плеханов „Декемврийското въстание“.¹ Но въпреки всичко и служебните му задължения, и неговата нова литературна среда бавно го отдалечават от социалистическите настроения, за да го потопят в зараждащата се у нас литературна бохема. А това не можеше тъй или иначе да не се отрази и върху неговите поетически вълнения.

★

Първите стихотворения на Димитър Бояджиев, публикувани в списание „Общо дело“, както сочи отбелязаната под тях датировка, са писани значително преди появяването им в печата и сигурно са донесени от провинцията. Те са изградени несръчно, говорят за много слабо боравене с изразните средства и не носят почти никакъв белег на индивидуално виждане. Те са внушени от отвлечен социален идеал със сантиментално-народническа багра и са просмукани от силно елегично чувство, изразено доста външно, зад което се долавя мъчителната тревога на обречен човек:

Безсилен роб съм на злочеста орисия!

.....
..... Осъден съм горчива чаша да изпия
да влача на теглото черния хомот!

¹ Г. Плеханов — Декемврийското въстание. Варна, 1902 год. Издание на Георги Бакалов. Превел Д. Бояджиев.

Това чувство, разбира се, е създадено под влияние на една угнетителна действителност и има социални корени, но то минава през личната съдба на поета, разпалва се от негови вътрешни предразположения и макар в зародиш се проявява още тук с подчертан тревожен драматизъм. Така трябва да се обясни и причината на това иначе непонятно облазяване: „Щастливи вий, със светли скърби във сърцата“.

Тези първи стихотворения на Димитър Бояджиев са писани очевидно под влияние на С. Я. Надсон. Това личи и от общата им идейна насока, и от интонацията им. За него подсказва и раздвоението между съзнанието за граждански дълг и лична безпомощност:

Аз виждам: татък из простори тъмни пламък буен свети
и в кървав зар облени, тамо се борци тълпят,
но ах, напразно в изтъпление простирам си ръцете:
аз роб съм на неволи черни — друг е моят път. . .

Строго погледнато, това четиристишие е преповторение на едно от преведените стихотворения на С. Я. Надсон.

Следващата стихотворна поредица на Димитър Бояджиев, печатана месец по-късно в списание „Летописи“, говори вече за пораснали изисквания и възможности. В нея за първи път се долавя присъствието на един творец, който се старае да преодолее чуждите навеи и да следва повелите на собствените си вълнения. В най-добрите късове авторът е съумял да постигне една яснота на замисъла, една простота на образа и една сбитост на езиковия израз, които за онзи етап на неговото развитие са почти невероятни. Такива са „Ще дойде ден“ и „Силует“, които могат да се смятат за първите зрели работи на Димитър Бояджиев. Целостни като замисъл и емоция, здраво изградени и лаконични, те не са загубили и днес своята прелест и сила на внушение, колкото тяхната тревога и да е далече от нашата съвременност.

Тази поредица е характерна с това, че в нея безизходният елегичен драматизъм е обуздан от далечно предусещане за избавление. Разбира се, това е все още неопределена надежда пред бъдещето, която не успява да разпръсне тъмните облаци на скръбта и угнетението. Поетът чувства, че „Незнайна тма пленила е духът“ и че „отраден лъч тя няма там да пусне“ и все пак той посреща злощастията с твърдост: наистина, „без смях на устни“, но същевременно и „без сълзи на очи“. Страданието огрубява сърцето и го изпълва със злоба и мъст, без обаче да сподави упованието, колкото и неопределено да е то. Поетът вярва в утрешния ден на справедливост и неговият граждански повик, макар през горчивина, звучи оптимистично:

Не до тогава си крепи духът,
не падай малодушно в своя път.

★

Всичките последващи стихотворения на Димитър Бояджиев от този период идейно и емоционално се движат между полюсните крайности на жизнерадостта и отчаянието. Поетът сам разбира това и рисува своето душевно състояние като „хаос неизходен“, който се проявява в редуването на „Сълзи и радост. . . радост и сълзи“. Когато четете тези младежки стихотворения, в първия момент човек остава с впечатление, че те са родени от една неустановена душевност, която без усилия сама избира

бял или черен фон за своите проявления. При по-внимателно вникване в тях обаче се оказва, че това впечатление е погрешно. Онова, което в първия момент изглежда произволно и хаотично в тези стихотворения, всъщност е проява на сложна вътрешна борба. Идейният и емоционален свят на поета има свое средище и е цялостен, въпреки колебанията, въпреки променливостта в настроенията.

В тези първи стихотворения, макар често напоени със скръб, проличава младият чувствителен творец, който обича живота, вярва в човека и мечтае за радости. Той би могъл да бъде щастлив, ако живееше в обстановка на духовно възраждане, ако неговите хуманитарни копнежи бяха споделени, ако срещнеше съчувствие и разбиране. Но действителността е мрачна и сурова, миропомазаните владетци на живота, които го заобикалят, са зли, безсърдечни и глухи към болките и страданията на човека. В такава отровна атмосфера поривът слабее, жизнерадостта припламва и гасне, упованието пред бъдещето избледнява и се превръща постепенно в призрачна надежда на безпочвен мечтател. Поетът обаче не желае да отстъпи пред първите трудности, създадени от един користен и враждебен на него свят, не желае да потуши в себе си благородния стремеж на първата младост, а предпочита съпротивата. И от този сблъсък се пораждаат сложни вътрешно противоречиви настроения, в които неотделимо се преплитат радост и скръб, увереност и съмнение, оптимизъм и песимизъм — чувства, обикновено несъгласуеми едно с друго, които изненадват читателя и остават впечатление на душевна нестройност.

Първата тревога, която връхлита Димитър Бояджиев в стремежа му към щастие, е коварният призрак на съмнението. Това най-добре е изразено в стихотворението „Октави“ — една от най-характерните, макар и не най-завършената негова творба от този период. Тъкмо в моменти на повишено настроение, когато възторгът на двайсетте му години изглежда ненакърним, някакъв демон-изкусител се вмъква в неговото съзнание и му нашепва, че той не ще намери търсените отзивчиви сърца сред тази „паплач безобразна“, която го заобикаля, че чаканият от него „ден на радост“ е пуста и безсмислена надежда. Но поетът се уповава на своите сили и младост и не се поддава на заплахите, не унива от предричаните трудности и несполуки. Той е изпълнен с увереност, че дори животът да остане „нерадостен и клет“, все ще му се удаде да намери нейде малко кътче за своето щастие и ще заживее в свой „собствен свят“ от „блянове лазурни“, необезпокояван от световните бури. И действително, в този момент на младежки устрем меланхолията и мрачните мисли, колкото и настойчив да е понякога техният натиск, не го водят до отчаяние и безизходност. Достатъчно е понякога очарованието на един пролетен ден („Пролет“) или възродителната сила на полския пейзаж, населен от осанката на „селянина с голите гърди“ („Весело се слънцето усмихва. . .“), за да се заличи и последната следа от угнетение и в съзнанието да прокънтят радостните „заветни думи“:

Додето има пролет на земята,
с цветя, със песни — над човешкият дух
за вечна власт безсилна е тъгата.

В такива минути тревожните съмнения и драматичната вътрешна неудовлетвореност изглеждат отстранени, вярата в бъдещето ненакърнима. Но очакванията на поета да намери спокоен пристан сред бурния „от векове бушуващ океан“ се оказват напразни и простите радости на живота,

които дотогава подклаждат навремени неговите надежди, от ден на ден започват да го спохождат все по-рядко и по-рядко. Безпросветното всекидневие затрупва душата му със саждите на горчивината, овладява го непреодолим смут, скръбта и угнетението, намерили благоприятна почва в едно вече затвърдено предразположение, стават всевластни господари на неговите мисли и вълнения. Поетът е дълбоко разтърсен и страда не само от житейските несгоди и от безсърдечието на околните, а и от една вътрешна неудовлетвореност, от непреодолим вътрешен смут:

Във мрачна и незнайна пустотия,
далеко от „световните борби“,
аз лесно бих избягал, може би, —
но, боже, де от себе да се скрия?

С това съзнание за безизходност са изгорени и последните мостове към надеждата. Остава открит само пътя на отчаянието, намерил израз в мрачната философска сентенция:

Страдай — мълчи. Ей смисла лих
на непосилна орисия.

Разбира се, дори когато покори напълно съзнанието, скръбта не може да потуши напора на младата кръв. Поетът страда, но както всички хора на неговите години обича и желае да бъде обичан. Затова колкото и голяма да е неговата безнадеждност, все пак има моменти, в които той изглежда щастлив и напълно безгрижен: това са онези моменти, когато намери взаимност на своите чувства и, отхвърлил за кратко товара на угнетителната действителност, се отдава до самозабрава на своето увлечение. За такива просветления от бързопреходна радост свидетелствуват стихотворения като „Поздрав до Беатриче“ и „Бяла нощ“. Отделно взети, те не говорят нищо за разразилата се драма у поета и създават впечатление на душевна ведрина и оптимизъм. И наистина, няма нищо по-игриво и повъзторжено от пасторалните четиристишия на „Поздрав до Беатриче“:

Много здраве, либе мило,
от усойте и горите,
дето в ден щастлив бродихме
упоени и честити!

Поздрав с драгост ти изпращат
и потоците пенливи,
и зефирите усойни,
и цветята миризливи.

Но епикурейската веселост на тези стихове, която проблясва внезапно и внезапно изчезва, не изменя с нищо общото мрачно настроение, обзело Димитър Бояджиев. Тя е само моментен отдых на един отчаян, откъснат миг на опиянение, което напомня опиянението от хашиша: когато изматното блаженство изчезне и човек се върне към действителността, угнетението му е още по-голямо. И поетът има ясно съзнание за нетрайността на това наслаждение, което може да утоли жаждата плът и да поласкае сетивата, без обаче да осмисли живота и да възвърне вярата в бъдещето. За него то не е нещо повече от една моментна „забрава“. Тъкмо това той казва и на своята любима в едноименното стихотворение:

Дни бѣдни? — О, болката люта
не искам на техний хомот!
С едничка подобна минута
нек стопим безсмислен живот!

Макар всичките стихове на Димитър Бояджиев от първия период на неговото развитие да говорят за едно непрекъснато редуване на „сълзи и радост. . . радост и сълзи“, все пак в тях се забелязва видима и много указателна промяна на първоначалното основно настроение.

В какво се състои тази промяна?

Преди всичко в ранните стихове на поета, независимо от миньорния им тон, има по-определени социални нотки, чувствува се повече жизненост, долавя се по-голямо упование в живота и в бъдещето. Не можеше и да бъде иначе с един млад човек, който в своето юношество беше минал през народническо-социалистическите настроения и както твърдят някои негови познати,¹ продължавал известно време и по-късно да живее с тях. Освен това перспективите за някакво избавление, които се очертават пред него при идването му в столицата, сигурно са подхранили надеждите му, подсилили са неговия ламтеж към живот и са възпрели пристъпите на една дълбоко вкоренена меланхолия. Бъдещето обаче не се оказва така щастливо и така ласкаво, каквото се е очаквало. Наистина в София младият поет попада в среда, която за известно време държи будни неговите литературни интереси и дава известен тласък на творческите му възбуждения, но тя не може да му проправи път до пълнокръвния живот и до големия идеен обмен на епохата, не му осигурява онова душевно равновесие и онова вътрешно освобождаване от затвореността, които са благоприятен климат за голямото творческо дело. Интелектуалната и артистична бохема го поглъща, връзките му с народа от ден на ден стават по-слаби, социалните му възбуждения заглъхват като далечно ехо. В резултат на това все по-често и по-често надеждата го изоставя, отчаянието и пессимизмът вземат връх. Мрачното настроение води поета до тревожни разсъждения върху смисъла на живота, в които смътно се долавя някаква дълбока мрачна тревога. За това говори стихотворението „Звуци“, което макар и много слабо в художествено отношение, е особено указателно за настроенията на младия поет. Неговите заключителни стихове подсещат за едно далечно и злокобно предчувствие, от което поетът сам се е плашел:

О, боже, радост в таз душа турни,
не давай блян за гроб да я обхване.²

Това настроение, което беше резултат на мъчителна душевна еволюция и звучеше напълно в духа на тогавашната индивидуалистическа поезия, в онзи момент въпреки цялата му напрегнатост още не можеше да се схване като опасно предвещание. И само бъдещето дойде да покаже, че зад него се криеше не литературна поза, а един вече заченат и непреодолим трагизъм: трагизъм, който тласкаше към фатален край.

¹ Петър Нейков — Техните образи, стр. 124. София, 1955 год.

² Сп. „Летописи“, год. III, кн. 6—7 (15 май 1902). Под заглавието е дадено пояснение в скоби: „В албума на г-жа Р. Ст. Попова“. Очевидно, стихотворението е свързано с името на актрисата Роза Попова.

В продължение на три години (1901—1903) Димитър Бояджиев взема най-близко участие в редакцията на „Летописи“. Той е уредник на списанието и заедно с това негов най-деен сътрудник. Тук той печата не само много от ранните си оригинални стихотворения, а още и значителен брой преводни работи в стихове и проза от писатели като М. Ю. Лермонтов, Ф. И. Тютчев, И. А. Бунин¹, Л. Н. Андреев и други. Каква е била неговата активност личи от това, че за някои броеве той е представял повече от един ръкопис и се е налагало да се явява не само с постоянния си псевдоним, а и с инициали. И ето че след третата година на списанието (1903) поетът внезапно замълчава: не случайно, не за да отдъхне и набере сили, както често правят творците, а поради някаква по-трайна и по непреодолима причина. Много години поред той не се явява в литературния печат и ако се съди по външни данни, може да се предположи, че той беше се изчерпил, че неговото литературно поприще клонеше към своя край.

На какво се дължеше това неочаквано и продължително мълчание?

Трудно е да се каже на какво. Все пак, ако си дадем сметка за характера на поета и за обстановката, в която той живееше, бихме могли да се доберем до повече или по-малко удовлетворителен отговор.

Още с идването си в столицата Димитър Бояджиев постъпва на работа в дирекцията на печата и същевременно става уредник на списание „Летописи“. Неговите задължения са твърде различни — едното го води към дипломатическата кариера, другото подхранва литературните му влечения, но и двете временно са подчинени на една цел: да го освободят от гнета на всекидневните грижи за препитанието на семейството, което беше легнало на неговите плещи. За да съгласува задължението с призванието, младият човек води един почти двойствен живот: през деня е държавен служител — грижлив, умен и похвален, вечерно време заживява като поет сред младата литературна бохема, която пълни модните тогава кафенета „Златен елен“, „Нова Америка“ и „България“. В свободните минути, след уморително залягане върху бюлетините на телеграфната агенция, той остава със себе си и прави усилия да пише стихове. Но от ден на ден административните задължения растат, заемат по-голяма част от неговите усилия и го сковават. Затова сигурно когато семейните тежести намаляват, той решава да се освободи от служебната претовареност и напуска уредническата работа в списанието. Това значително го облекчава, но същевременно го освобождава и от неговата литературна обвързаност, отслабва писателските му потици, води го към творческо бездействие. Наистина, младият човек не напуска средата на писателите, живее както и преди с проблемите на художественото слово, но преставя да пише. А и да е писал нещо, не ще да му е отдавал особено значение и не ще да го е предлагал за печат, инак в периодичните издания от следващите години все щяха да се намерят някакви следи от неговата творческа дейност.

Обаче претрупаността с административна работа, освобождаването от преки литературни задължения и дори наложеното бюрократическо бреме сами по себе си не са достатъчни да обяснят едно такова продължително

¹ Според близките на поета, той е кореспондирал с руския писател Иван Бунин. Запазен е екземпляр от драматическата поема „Манфред“ на Байрон, преведена от Бунин (изд. 1904 год.), който е снабден със следното посвещение:

„Господину Д. Бояджиеву с уваженіемъ. Ив. Бунинъ“

Това потвърждава съществуващите връзки между двамата писатели.

мълчание. Каквото и да е тяхното значение, те не биха могли да тласнат към пълно бездействие един писател със силно и трайно творческо напрежение, с ясно поставени и твърдо следвани творчески задачи. И ако в случая тяхното въздействие за дълъг период се е оказало решаващо, причината за това трябва да се търси и на друго място: в характера на твореца, в особеностите на неговото поетическо дарование.

Димитър Бояджиев е от поетите, чието писателско призвание не се подхранва от непрекъснат литературен труд, от постоянна професионална настойчивост. Той не си поставя многообемни задачи и е далече от повелите на онази творческа дисциплина, която следва познатото класическо правило: *nulla dies sine linea*. Писателската методичност на Иван Вазов не е по неговия нрав, умението на Пенчо Славейков да обуздае вдъхновението и да го подчини на една умозрително обоснована творческа воля му е недостъпно. Неговите литературни прояви получават своя първоначален тласък от една вътрешно-изповедна потреба и имат спонтанен характер: поетът посяга към перото само тогава, когато едно вълнение или една мисъл са го обзели до там, че той не е в състояние да ги затаи в себе си и може да се освободи от техния натиск само чрез споделяне или чрез някаква външна изява. Затова, както става в такива случаи, неговата литературна дейност се развива по начупена линия, носи много неочаквани изненади и много често се разразява като взрив. Тук именно трябва да се търси и тайната на неравномерността в неговото развитие, на цикличността в неговите прояви, на онова очебийно и много характерно за него редуване на активност и бездействие, което на пръв поглед изглежда необяснимо.

От младежкия ентусиазъм и от социалистическите мечтания на Димитър Бояджиев се родиха и неговите юношески статии и първите му преводи от чужди поети, след което настъпи няколкогодишно мълчание. Очакванията да се освободи от гнета на нищетата и чрез приобщаване към литературния живот на страната да излезе от сянката на анонимността по-късно дадоха храна на неговите надежди и го тласнаха към творческа активност, от които се родиха неговите младежки стихотворения. След това настъпва повторно мълчание — този път по-настойчиво и по-продължително. Само един нов прилив на неудържими вълнения можеше да върне поета към творчески живот. И този прилив настъпи, за да покаже не само, че поетическата искра у него не беше загаснала, а и нещо друго: че неговата жизнена драма беше се задълбочила и беше го довела до трагична безизходност.

*

Бавно и еднообразно е протичал чиновническият живот на Димитър Бояджиев, включен в тесните рамки на семейството, службата и приятелската среда от интелектуалци. Ако се съди от някои откъслечни биографически данни и от ранните стихове на поета, в това неизменно всекидневие са внасяли един нов елемент само неизбежните сантиментални увлечения на младостта. И може би потокът на дните не щеше да бъде прекъснат от някакво по-значително събитие, ако не беше едно хрумване на тогавашния български консул в Марсилия — Георги Вернаца. Този схватлив левантинец, възпитаник на цариградския лицей „Галата сарай“, неизвестно как станал значителен фактор в българския обществен живот, е бил опитен дипломат и сигурно добър познавач на хората. Когато идва

момент да си избере сътрудник, той търси човек, който да обладава не само необходимите делови качества, а да има още възпитание и култура, така необходими за дипломатическата кариера. Той си спомня за своите познати от министерството, преценява и се спира на Димитър Бояджиев. Така през 1907 година младият поет, чиято лира отдавна беше замлъкнала, се отправя неочаквано към френския Лазурен бряг¹, за да се потопи в една непозната чужда действителност.

Ние не разполагаме с никакви непосредствени данни за живота на Димитър Бояджиев в Марсилия и навярно тези две години от неговата гражданска биография ще останат завинаги непопълнени. Неговото литературно дело обаче говори много красноречиво за поетическите му настроения от тази епоха и дава достатъчен материал за възстановяване на някои важни моменти от творческата му биография.

Марсилия, както показва едноименното стихотворение на поета, е направила много силно впечатление на Димитър Бояджиев. Този „малък Вавилон“², пъстър и шумен както всички големи пристанища по света, този разнолик кръстопът на разточителството и нищетата още в първите дни е очертал пред него двойнствения лик на една действителност, за която в България по онова време той е имал само обща и неопределена представа. След работното време, изпълнено със служебна суетня, без съмнение младият поет е излизал по „Ла Каньобиер“ да се разхожда по-сред налитащата хилядна тълпа или се е отправял към гранитния хълм на „Нотър Дам дьо ла Гард“ да съзерцава от там града и безбрежната лазурна шир на морето. И когато вечер е прекосявал тесните нечисти улички около Старото пристанище, за да се прибере в своята ергенска квартира, в този квартал на нощните заведения той е ставал неволен свидетел на порока. Но красотата на пейзажа не са могли да го обрадват и да надвият неговата потиснатост, съблазните на лекодостъпните удоволствия не са стигали до него, за да го тласнат към безразсъдно наслаждение. Това може да изглежда малко странно и дори невероятно за един обикновен младеж на неговите години, но то е съвсем естествено за нашия поет, който обладаваше много финна душевност, беше оборен от меланхолията и възприемаше света единствено чрез своята дълбока и непреодолима скръб.

Повече от много други френски градове Марсилия прави впечатление с онази игривост и непринуденост, с онази динамичност, която навикът отдава на традиционния галски дух. Тук шегата и закачката са влезли във всекидневния бит и оптимизмът, ако се съди по първите видими прояви на живота, изглежда едва ли не задължителен. Така е днес, така е било и вчера. Димитър Бояджиев обаче, който беше обременен от своята българска скръб, не се наслади на прелестите, така щедро обсипали този край, не можа да се приобщи и към напевното безгрижие на улицата. Зад него той долови „гърмежа на миазмите“, видя тъпи доволници и тегла, „мъки и разврат“, почувствува хладната прегръдка на убийствено „ледено равнодушие“. Този „страшен град“, свърталище на „търговци и убийци“, в който самият смях е „ридающ“, му отнема дори „оня сън, що мами сърцето... със бъдеще“, и поетът, макар жаждата за живот да

¹ В статията си „Поезията на Димитър Бояджиев“, поместена във вестник „Литературен фронт“ (9 юни 1955 год.), Люб. Георгиев пише, че Димитър Бояджиев бил прекарал две години в Италия. Това твърдение противоречи на всички известни данни от биографията на поета и трябва да се приеме като обикновена волност на перото.

² Изразът е на К. Константинов (сп. „Звено“, кн. 2—3, 1914 год.).

напира у него с неотслабваща сила е сполитан понякога от злокобни колебания: „... Мисълта за смърт ме блазни кат блян висок“.

Както се вижда, Димитър Бояджиев погледна на живота в Марсилия единствено откъм неговата трагично-безизходна страна. И тук неговото отношение към света се определяше от едно вътрешно предразположение, от едно състояние на непреодолима скръб, което му представяше нещата в мрачна светлина. Но тъкмо тази елегичност, както показват посетнешните му стихотворения, определи и неговите литературни предпочитания. Започнал да чете в оригинал френските поети, с които частично и навярно в руски превод е бил запознат още в България, той търси най-често онези от тях, в които намира душевно сродство със себе си: това са поетите от кръга на символистите и по-специално — късните символисти. В техните стихове той долавя настроения, които със своята меланхолна емоционална окраска съвпадат с неговите, макар да имат друг национален източник. Без да изменя на себе си и без да възприема техния творчески мироглед, той е повлиян от някои особености на тяхната поезия: от усилията да се търсят отсенките и полусенките на настроението, от стремежа към подчертаното формално изящество. И можем да кажем, че ако чувствителният поет и несръчният стихотворец Димитър Ивчов след завръщането си от чужбина можа да стане Димитър Бояджиев и да си завоюва значително място в българската литература, това беше възможно благодарение между другото и на френската поезия. Във Франция той разшири своя литературен опит и получи нов творчески тласък — онзи тласък, от който се родиха неговите последни и най-хубави стихотворения.

★

И по характер, и по време поезията на Димитър Бояджиев принадлежи към онова течение от развитието на нашето художествено слово, което е известно като индивидуалистическо. Поетът е заключен в своите собствени преживявания, и както се изрази един от неговите критици, „прави поезия от своите лични душевни състояния“¹ — от своята любов, откъсната от действителността и въздигната в жизнена драма. Но макар да кръжи единствено в своя личен свят, той не е себичен отшелник и не оттласква със студен егоцентризъм — макар в неговия емоционален регистър да преобладават любовните трепети, той е далече от изпепеляващото еротическо наслаждение на елементарните натури. Димитър Бояджиев не отвърща поглед от хората, защото ги обича и ако остава само със себе си, то се дължи не на това, че намира удовлетворение в самотата, а на това, че не е приласкан, че е оттласнат от грубостта на властващото бездушие. Времето и обстоятелствата са потушили неговите граждански възмущения, прекъснали са достъпа му до вдъхновяващите и морално оправдани радости на живота, принудили са го да се оттегли на изгнание в себе си. От близкия изгубен свят на другите му е останала само „тя“ — любимата жена или все едно мечтата по нея, онази една, макар може би и не единствена, с която трябва да общува и да страда, за да поддържа будно в себе си укрепителното съзнание, че заслужава да се живее. Но макар и отрицателен, той не се противопоставя на хората, не проклина живота, не оставя да заглъхне в него хуманитарния трепет — онзи животворен лъх, без който духовното общение е немислимо и човешкото съществуване губи всякакъв смисъл. Поради това в неговата поезия се долавя

¹ Р. Русев — „Димитър Бояджиев“, сп. „Българска мисъл“, год. XVI, 1941.

присъствието на романтика-идеалист — човечен в своето уединение, без да се бори за един хуманитарен идеал, чист и възвишен в своята любов, без да е враг на плътта.

Ако Димитър Бояджиев се беше отдалечил от хората и света в резултат на едно убеждение или на едно вътрешно изискване, иначе казано — ако наистина беше индивидуалист, той можеше да бъде напълно щастлив в своята откъснатост. Налице бяха всичките необходими предпоставки за такова тържество на себичността. Но този чувствителен млад човек, минал на младини през една хуманитарна школа, беше изпълнен с любов към себеподобните и не намираше морално удовлетворение в уединението. То му беше натрапено от равнодушието и безсърдечието на онези, които го заобикаляха, като изкупление за някаква „незнайна вина“. Той не изпитваше гордост от самотата, а страдаше от нея — за него тя беше „самотност върховно жестока“, защото не идеше от едно вътрешно изискване, макар да беше улеснена от неговия затворен характер, и защото му пречеше да вкуси от морално осмисления живот в общение с другите. От това съзнание за непостижимост на жадуваното споделено щастие се поражда и трагичното му чувство на обреченост, което съставлява неговата жизнена и творческа драма.

Поезията на Димитър Бояджиев извира от най-съкровени неговии възмущения и, както правилно отбелязват някои литературни ценители, има характер на интимен дневник — интимен дневник на една любов. Трябва да добавим само — на една чиста и трагична любов: едва ли не най-чистата и същевременно най-трагичната в нашата лирика. Но заедно с това и още нещо: най-своеобразната като чувство и най-трудно обяснимата като душевно състояние.

В какво се състои нейната изключителност?

Една любовна драма, колкото и личен да е нейният характер, обикновено се дължи на някои причини, в общи черти добре известни на творци и читатели. Веднаж това са предразсъдъците на обществените условия, разделили родените един за друг, друг път — непостоянството на човешките чувства: несподелената привързаност или измяната. Тези конфликти са толкова трайни, че въпреки промените в обществото и в съзнанието на хората, остават по същество непроменени и някак самопонятни във всички времена. В творчеството на Димитър Бояджиев обаче любовната драма не може да се сведе към някоя позната категория и на пръв поглед се разразява върху една плоскост, която стои вън от социалната и лична обусловеност. Поетът не жертвува своите чувства в името на един велик идеал, както е у Ботев, нито е осъден на раздяла с любимата от обществени или съсловни предразсъдъци. Същевременно в поезията му няма никакъв укор към обичаната жена, никакъв намек за виновност — нищо в нея не говори за някакво губелно вътрешно несъгласие, нищо в нея на пръв поглед не предвещава душевна буря. И въпреки тази привидност, като изключим само две-три епикурейски-безгрижни стихотворения, в това число „Мургашка“ и „Нощен блян“, чието общо заглавие „*Tempi passati*“ елегично ги отнася към невъзвратимото, тук всичко е просмукано от дълбоко непреодолимо страдание. Любовната мъка поразява със своята непринуденост и се налага със своя неотменен трагизъм — изключителен като проява, непреодолим по сила и все пак дълбоко човешки по същност.

Лирическият герой на Димитър Бояджиев обича и е обичан. Но това не е обичта на родените за щастие, а на родените в нещастieto. Любимата

жена, самата „безнадеждна“ и „безгранично далечна“, е за него сияние в тъмнината — едно сияние обаче, което не проправя път към надеждата, а осветлява злощастieto, прави го по-голямо и по-непоносимо. Болката по непостигнатото е толкова голяма („пожарът на нашата жажда не бе утолим“) и съзнанието за безизходността толкова угнетително („клони към зник моят ден последен. . .“), че любовта вече не е дори една утеха, а „страшен кошмар“ и най-много „милосърдие един към друг“ — милосърдието на двама, които са се срещнали и разбрали в страданието.

Има любов, която тържествува и в смъртта: това е любовта, която е минала през върховния миг на постигнатото щастие — кратко, но безусловно в своята пълнота. Любовта, която се разкрива чрез поезията на Димитър Бояджиев, е осъдена на нещастие в самия живот, защото не е постигнала и не може да постигне този миг. Тя не познава нито тържеството, нито надеждата и се теши понякога само със случайната мимолетна наслада на миналото („Мургашка“), която е останала далече от голямото щастие: пълното духовно сливане. Чувството за обреченост, един от основните емоционални моменти на тази поезия, е толкова силно, че не дава да се усети лъха на живота и любовта се превръща в неосъществим копнеж, в неизпитана „горестна наслада“.

Когато четеш стихотворенията на Димитър Бояджиев, изпитваш чувството, че общуваш с един невинно осъден на смърт. Присъдата е безусловна и неотменна — човекът чака нейното изпълнение без съзнание, че я е заслужил и без надежда за избавление. Неговата душа е опожарена от отчаяние, сетивата му са станали тръпно-безчувствени, светът му изглежда недостъпен и пуст. За такъв човек утехата е „лишна“ и дори сладкият спомен за обичаната някога жена висне над съзнанието му като ужас: ужасът на жадуваното непостигнато щастие. Остава му само последният рефлекс на безвъзвратно загиващия — единственият израз на копнеж, който осмисля неговото съществуване. Това именно казва и поетът в едно от предсмъртните си стихотворения — „Сподавен вик“:

Животът — кошмар
нелеп и велик.
Еднички му чар —
сподавеният вик . . .

Всичко друго, освен този върховен израз на отчаяна непримиримост, му е отнето от една действителност, която го отдели от хората и го осъди на угнетителна самотност. И тъкмо тук се крият корените на неговата драма, която външно изглежда като проклятие на съдбата, но която таи в своята същина скрити социални причини.

Противно на всички привидности, Димитър Бояджиев е поет, който не може да се примири с неизбежно наложеното му уединение и не желае да остане мълчалив наблюдател на света, макар да не намираше в себе си сили за деен живот. Камерното съществуване му тежеше и всеки допир с живота му вдъхваше надежда, дори когато това беше просто „случаен дъх на росен карамфил“. Правилно отбелязва Петко Росен, че „той не е нито от ония щастливо влюбени, които срещнали своята любов, забравят себе си и ѝ се отдават на беззаветна служба, нито от ония, които чрез любовни излияния излъчват бременността на своя дух в отливка по-скъпа от самата любов“.¹ Инак казано, за него не бяха самоцел нито

¹ В статия под заглавие „Самотни часове“ — сп. „Хиперион“ (1927).

любовта, която можеше да не му липсва, нито изкуството, към което той чувствуваше сигурно призвание. Ако не беше тъй, той щеше да намери удовлетворение в тях, без да минава през изпитанията на една страшна драма. Така животът му можеше да се запълни със съмнителните добродетели на малоценните граждани и посредствените поети: с отдаването на евтини наслаждения и с усилията за търсене на формалното стихотворно майсторство. Но Димитър Бояджиев беше човек от високо качество. Той се измъчваше от порока и лъжата („Марсилия“) и лелееше в себе си идеала за по-достойно и по-човешко бъдеще — не виждаше щастието въвн от споделеното щастие и затова страдаше от равнодушието на тълпата, която го заобикаляше („шумната тълпа е чужда и бездушна“). Поради суровите закони на действителността той беше заставен да води един живот, в който не намираше морално оправдание, и затова и любовта, и изкуството не го удовлетворяваха, не му служеха за достатъчна морална опора. Той приличаше на човек, който жадува край извора: нещастен въпреки ламтежа към щастие, отстранен от обществените задачи, въпреки убеждението за тяхната наложителност, обичащ и обичан едновременно, но лишен от любов. От тук трагичната безизходност, пред която беше поставен — трагична безизходност, която беше подклаждана от всесилното обществено зло и не можеше да се стопи нито в наслаждението, нито в поетическото превъплъщение.

★

Димитър Бояджиев се отправи за чужбина в един преходен момент, който и у нас, и във Франция съвпаднаше с настойчиви усилия за преоценка на литературните ценности. Само че този аналогичен процес, поради изостаналото развитие на нашата страна, се извършваше в противоположна посока: тук едвам се зараждаше онуй, което там береше вече душа — школата на символизма.

Докато във Франция още през 1902 година започнаха да се питат какво щеше да замени остарелите скрижали на Верленовата поезика, в България четири години по-късно чрез творчеството на Яворов и Траянов се появиха първите нейни отгласи. Онова, което по исторически причини идеше у нас много късно и можеше да изглежда някакво откровение, в чужбина дъхаше на старост и беше вече отживян литературен етап. „Артистичният бланкизъм“ на символистите, който се заканваше някога да прави революция в поетическото творчество, по това време беше престанал да плаши защитниците на рутината и Анри дьо Реньие, един от видните представители на школата, подготвяше вече своето тържествено влизане във френската академия. Така френският символизъм се утвърждаваше като официално литературно вероизповедание и губеше в родината си своята последна прелест — своя престиж на опозиционност — тъкмо в един момент, когато отблясъците на неговия залез накараха някои поети от европейския Изток да повярват, че се зазоряваше. Димитър Бояджиев обаче не се поддаде на литературната мода: в България беше още рано за това, а във Франция — твърде късно. Ето защо, макар да живееше в средата на артистичната бохема и да не беше чужд на нейните търсения, той не възприе литературното верую на символистите. И ако все пак нещо го доближаваше до тях, то не беше една установена програма, а нещо много по-силно и по-непреодолимо: това беше господстващото

състояние на умора, това беше общественият и идеен климат на епохата — един и същ за тях и за него.

Във Франция покрай служебните си задължения Димитър Бояджиев отделя част от усилията си и за литературна работа. Преди всичко той търси и чете предпочитаните френски автори, за които вече е слушал и които може би частично познава ако не в оригинал, то поне в руски превод. Това са на първо място някои от поетите на деветнайсетия век — от романтиците до късните символисти — като Алфред Мюсе и Шарл Бодлер, Пол Верлен и Артюр Рембо, Стефан Маларме и Албер Самен. Минал през разочарованията на едно поколение, скъсало с дребнобуржоазните народнически илюзии и безсилно да се приобщи към новия революционен идеал, той намери у тези поети нещо от себе си: това нещо беше тяхната скръб, техният разрыв с действителността и оттам — стремжът им да се уединят, да потърсят света в себе си. В това отношение особено му са допаднали френските поети от края на века и по-точно символистите от тази епоха. Потикнат от допира с тях, след много години мълчание той започва да пише, за да създаде най-добрите си песни — онова, без което името му не можеше да превъзмогне неизвестността. Но въпреки близостта в настроението, която се определяше от упадъчния дух на епохата, въпреки почерпения опит и получения творчески тласък, Димитър Бояджиев не се поддаде на чужди внушения и не последва чуждите образци. Макар да обичаше френските поети и да беше научил доста неща от тях, той предпочиташе да се вслушва в повелите на своите тревоги и вълнения, да върви по свой собствен път на развитие — единственият, който можа да го изведе към едно изкуство с индивидуален белег и с трайно творческо значение.

Когато се търсят връзките на Димитър Бояджиев с френската поезия, много често се споменава името на Албер Самен¹. И в това няма нищо чудно, защото тъкмо в годините, когато нашият поет живее в Марсилия, „*Au Jardin de l'Infante*“ беше една от четените стихосбирки във Франция. Трябва обаче да се сравни знаменитата „Елегия“ на Димитър Бояджиев с едноименното стихотворение на неговия събрат от тази книга, за да се види не само онова малко, което го сближава с френските символисти, но и онова много, което го отдалечава, което го прави различен от тях като творец и гражданин.

И двете тези стихотворения са изградени върху един и същ тематичен и емоционален план. И тук и там читателят остава съпричастен в любовните вълнения на лирическия герой, затворен в своята душевност, над когото витае някаква неизповедима мъка. Но докато у Албер Самен родените един за друг са съединени чрез небесната „милост“,² у Димитър Бояджиев те са осъдени на „самотност върховно жестока“ от неумолимостта на земни закони. У първия тъгата е някакво особено състояние на душевно блаженство и затова е желана, у втория, напротив, тя е „страшен кошмар“, натрапена трагична безизходност.

За мотото към една от главите на своята книга Албер Самен не случайно взема тази многозначителна мисъл на Вилие дьо л'Ил-Адам, един от пророците на миналото³ във френската литература: „Твърдо вярвай, че на земята винаги ще има самотност за тези, които са достойни

¹ К. Константинов — „Димитър Бояджиев“, сп. „Звено“, кн. 2—3 (1914), и Николай Лилиев — „Димчо Дебелянов“, в юбилеен лист „Димчо Дебелянов“ (1946).

² Albert Samain — „*Au Jardin de l'Infante*“, р. 37 (Paris MCMXII).

³ Така бяха наричани някои френски реакционни писатели от миналото столетие.

за нея“. С това по примера на всички крайни символисти, той се приобщава към едно ръководно правило на индивидуализма, което беше чуждо на нашия поет. Наистина, в творчеството си от последните години, след като мина през мъчителна душевна еволюция, Димитър Бояджиев също се отдели от обществените проблеми и потърси вдъхновение единствено в себе си. За него обаче това бягство беше неизбежна необходимост, наложена от действителността против неговата воля и разбирания. Затова той не смяташе своите индивидуалистически увлечения за добродетел и не се гордееше с тях, но нямаше сили да ги преодолее. За разлика от символистите, за които отчуждението от хората беше една вътрешна потребност на отчаяната и примирена душа, за Димитър Бояджиев то беше нежелан резултат от една неприемлива външна принуда. Той беше хуманист по чувство и схващания, когато условията на живота бяха тласнали към отчаяние и бяха затворили в кръга на субективните преживявания, без да потушат жаждата му за живот — един приневолен, един прикован хуманист, осъден на принудително бездействие. И тъкмо оттам иде мъчителното раздвоение на неговото съзнание — онази „копнежност“¹, за която говорят някои от литературните ценители, онзи почти непонятен трагизъм на неговата поезия, който е далече от индивидуалистическата себичност на символистите.

★

В една своя статия, печатана в списание „Българска мисъл“, Васил Пундев предава един свой разговор с П. К. Яворов след първия му опит за самоубийство. Като станало дума за издаване на сборник със стиховете на Димитър Бояджиев, авторът на „Безсъници“, който високо ценел поезията на своя събрат, казал: „Бих написал, ако искат, предговор към тоя сборник. И бих предал някои спомени за Димитър Бояджиев, с когото бяхме откровени приятели. От него имах интересни писма из Марсилия, в които ми е писал за тогавашни мои стихотворения. Намираше, че в тях има твърде много рефлексия, откъснатост от живота, студена мисъл...“²

Това свидетелство на Васил Пундев е много ценно. То разкрива една още неизяснена страница от биографията на двамата поети и заедно с това дава възможност да се вникне в някои от техните литературни предпочитания.

Писмата на Димитър Бояджиев, за които става дума, за сега не са известни. Обаче от приведеното изказване, в което нямаме никакво основание да се съмняваме, става очевидно, че в тях се е подхвърляла на критика не поезията на П. К. Яворов изобщо, а само „тогавашни“ негови стихотворения — стихотворения от периода 1907—1908 година. Това са творби като „Тома“ и „Молете неуморно“, като „Маска“ и „Да славим пролетта“, като „Месалина“ и „Среднощен вихър“, с които, след настъпилото духовно крушение, поетът потърси спасение в символистическите мъглявости. Димитър Бояджиев е забелязал промяната в настроенията на своя събрат и не случайно критикува тези стихотворения тъкмо за онова, което е най-характерно за тях: „рефлексия, откъснатост от живота, студена мисъл“. Очевидно за разлика от символистите, той е за една поезия

¹ Изразът е на Вл. Василев — послеслов към „Стихотворения“, второ издание, 1940 год., под заглавие „Стихотворенията на Димитър Бояджиев“.

² Васил Пундев — „Димитър Бояджиев“, сп. „Българска мисъл“, год. III, кн. 2 (1928).

по-непринудена, по-жизнена и по-пълноценна в емоционално отношение. Това значи, че той поставя пред изкуството хуманитарни изисквания, които са в разрез със схващанията и творческата практика на крайните индивидуалисти. А тези изисквания говорят вече за непримиримост със самата поезика на символистите.

В известното си стихотворение „Поетическо изкуство“¹, което представлява програма на символизма, повлиян от една епоха на идейно крушение, Пол Верлен подминава с мълчание великите идеи и възмущения на човечеството, за да постави пред поетите като най-важна задача стремежа към звукова хармония („De la musique avant toute chose“) „Вземи красноречието и му превий врата“ — казва той, като под „красноречие“ разбира гражданския и революционен патос на своите предходници. Той пренебрегва смисъла, за да изтъкне значението на отсянката — отвърща поглед от творбата, която трогва и въодушевява, за да възвеличае сивата песен: „Нищо по-скъпо от сивата песен, в която Неточното се свързва с Точното“.

Символистите дематериализираха поезията, откъснаха я от проблемите на реалния свят и се помъчиха да възстановят нейния престиж чрез отвлеченото музикално въздействие. Те предоставиха почина на думите, но не на думите като сложно смислово-емоционално съдържание, а преди всичко като звукова стойност. У тях словото играе ролята на символ: то трябва не да каже, а да подсети — не да изрази, а да внуши онова, което е неизразимо. Оттам и пренебрежението към глагола като носител на точност и динамика. „В чистата поезия на Маларме починът — казва Албер Тибодет — е отстъпен на думите, както в мистиката на чистата любов починът е предоставен на бога“². Изобщо, като въздига в идеал неуловимостта на музикалния образ, лишен от пряко смислово значение и несвойствен на словото, символизмът потърси в поезията смътната стихия на тайнствените подсещания, обяви за творческа добродетел мъглявото благозвучие и далечната неясна догадка. Той отрече конкретния образ и в своите крайни прояви се оказа враг на точността във всички нейни форми.

Димитър Бояджиев, който беше за една по-непосредствена поезия, не можеше да се съгласи с тези сковаващи естетически предписания. Макар да намери у френските поети от края на века настроения, които бяха близки до неговите, той не се примири с херметизма на тяхната поезия и никога не прие за ръководно начало догмите на символистическата поезика. И все пак в неговите стихотворения се долавят някои отгласи от поетическата практика на символистите. Вън от общия план на безнадеждността, ние ги откриваме в склонността към лаконично обобщение, в предпочитанието към някои камерни видове като сонета, в стремежа към подбор на неочаквани думи и към архитектурна завършеност на стихотворния градеж. Но тези отгласи са подчинени на едно лично виждане, на лично отношение към света и губят всякаква връзка с чуждото естетическо предписание. Те са съставна част на друго схващане върху изкуството — схващане, което държи сметка за съществуващия реален свят вън от поета.

¹ Paul Verlaine — „Jadis et Naguère“ (1885).

² Albert Thibaudet — „Histoire de la littérature française“, p. 480 (Paris, 1939).

За разлика от символистите, Димитър Бояджиев е поет на конкретното. Неговите художествени обобщения са чужди на всякаква абстракция и в своята конкретност са човешки понятни и близки на читателя: те въздействуват направо на неговото сърце и на неговото въображение. Същевременно в зрелите си работи поетът постига едно изящество на формата, което го поставя наравно с най-добрите майстори на българския стих. Това изящество обаче не е получено по пътя на студена разсъдъчност и не замръзва в предвзета формула, наложена от стихотворна догма. Напротив, то е родено от едно вътрешно изискване, от едно чувство за красота, което авторът носи в себе си. И когато понякога формата изглежда небрежна, то се дължи не на неумение да се постигне завършеност, а на това, че тя се подчинява на настроението: в нея може да се чувства същата недоизказаност, както в несподелената болка или във вика за спасение.

Както малцина от нашите поети Димитър Бояджиев обладава безпогрешен усет към словото. Той умее да вдъхне живот на една забравена дума и чрез неизползувана съпоставка да постигне неочаквани асоциации, да изтръгне неподозирани емоционални внушения. Лесно ще си дадем сметка за тази способност на поета, ако чуем как звучат в контекста такива съчетания като „крилата глупи“, „свиреп въртеж“, „отраден лъч“, „устни неверни и лукави“, „незнайна вина“, „самотност върховно жестока“, „нахални светлини“, „самотност непобедена“, „скъден ден“, „искрометна влага“ и други, които на пръв поглед не правят впечатление, но съдържат в себе си нещо много лично. Тази склонност към търсене на нови съпоставки и към грижливо отселяване на израза на пръв поглед ни напомня за някои символистически похвати. Но всъщност приликата е само външна. И действително, у Димитър Бояджиев това търсене няма формално предназначение и се извършва върху един план на конкретно изграден художествен образ. Тук думите не са условни звукови съчетания, а преди всичко носители на определено смислово и емоционално съдържание. Те са някак особено пълнокръвни, сочни и, както справедливо бележи Константин Контантинов¹, могат просто да се вкусят. Затова те не се губят в словесния поток, а запазват вътрешно присъщото си значение и допринасят за постигането на една почти осезаема пластичност на образа.

Когато се говори за поетическата сила на Димитър Бояджиев и се разкриват особеностите на неговото творчество, най-често се споменават стихотворения като „Елегия“, „Писмо“ и „Нощем“. И в това, разбира се, няма нищо чудно. Чудното е обаче, че много често се забравят или се поставят на заден план някои творби, които заемат важно място в неговото поетическо дело и са не по-малко характерни от тях. Такива са двете му предсмъртни стихотворения „Сподавен вик“ и „Вечерен трепет“.

„Елегия“, „Писмо“ и „Нощем“ безспорно са едни от най-добрите и най-завършени работи на Димитър Бояджиев. В тях душевната драма на поета е стигнала до своето най-голямо емоционално извисяване и е намерила своята най-съвършена словесна форма. Без да им отстъпват по сила на въздействието, „Сподавен вик“ и „Вечерен трепет“ довеждат тази драма до нейния трагичен край. За разлика от първите, които пресъздават едно трайно драматическо напрежение и не водят към никакъв изход, последните две са родени от момента преди крайната развързка и представляват един жест на върховно отчаяние. В тях настроението е

¹ В приведената по-горе статия.

загубило много от своята трагична хармония и психологическото напрежение се е разразило като взрив. Поради това лаконичността се е наложила с трагична неотменност и на думите е станало някак особено тясно. Така трябва да си обясним и факта, че в „Сподавен вик“ глаголът като словесна съставка е изчезнал почти напълно. Този резултат още веднъж ни напомня за символистите, но всъщност се дължи на причини, които нямат нищо общо с тяхната поетика. И наистина, докато при тях глаголът е нежелан поради неговата динамика и смислова определеност, тук той е станал излишен, защото неудържимостта на емоционалния поток и категоричността на израза са постигнати по друг начин. В тези стихотворения се чувства, че поетът е задъхан и като всеки задъхан човек остава недоизречени много неща, но тъкмо недоизреченото говори повече от всяка дума.

★

В приведената статия, като се мъчи да открие причините за трагичния край на Димитър Бояджиев, Васил Пундев свежда неговото творчество до „субективна лирика, над която се простира сянката на Яворов“. Друг автор отива още по-нататък в тази насока. За да докаже една своя предвзета теза за самоубийството, той твърди, че този най-нежен поет в нашата лирика, че този неоспорим майстор на елегията е човек с „ограничена поетическа дарба“, чието творчество „се разтапя почти напълно в лириката на Яворов. . .“ И като краен логически извод следва това негово заключение: „Затова именно авторът на „Елегия“ представлява за литературния изследовател не толкова художествен интерес, колкото психологическа проблема“¹.

Излишно е да се казва, че тези твърдения са пресилени и не отговарят на истината.

Яворов и Бояджиев бяха приятели, принадлежеха към едно писателско поколение и имаха сродна жизнена съдба. Почти едновременно те минаха през социализма, преживяха идейно разочарование, причинено от буржоазното обкръжение и от временния отлив на революционната вълна, и потърсиха спасение в индивидуалистическото уединение. Тази промяна потуши техните обществени вълнения и под влияние главно на френските символисти ги насочи към един субективен поетически идеал. Всичко това обаче беше свързано с голямо вътрешно крушение, което разслаби връзките им с живота и намали съпротивителната им сила срещу заобикалящото ги зло. И резултатът не закъсня: двамата поети стигнаха до предела на отчаянието и самоволно сложиха край на живота си.

Тази успоредица в личната драма, не ще и съмнение, водеше неизбежно и до известна близост в общото настроение на Яворов и Бояджиев. Не случайно и при единия, и при другия ние намираме същия мъчителен преход към индивидуализма, същата безутешност на откъснатия от живота. Само че докато Яворов измина всичките етапи на душевното раздвоение, за да стигне чрез мрачни философски размисли до словоборството на символизма, Бояджиев остана само с мъката на неосъществен любовен копнеж и нито за миг не скъса напълно връзката си с живота. Единият живееше с кошмара на предвековните страдания и затова сю-

¹ Любен Цветаров — „Душата на един самоубиец“, сп. „Философски преглед“, год. VII, кн. 2 (1935).

жетният му и емоционален регистър беше много по-широк, а другият остана в кръга на конкретното и дори чуждото страдание виждаше изключително чрез своето. Обаче поезията както на единия, тъй и на другия има свой собствен дъх, свое собствено звучене. Затова съвсем произволно е да се твърди, че Димитър Бояджиев се е развил под сянката на своя събрат. Разбира се, той не може да се мери по ръст и значение с него, но независимо от това той е много даровит поет, който има своя собствена физиономия и свое определено място в нашата лирика. В нито едно от неговите зрели стихотворения не се долавят чужди отгласи и интонации. И ако Димитър Бояджиев наистина е почерпил нещо от автора на „Прозрения“, то е дошло не в резултат на творческа зависимост, не по пътя на прякото внушение, а от един по-общ литературен източник. Този източник са завоеванията на българския стих, достигнал благодарение на Яворов нова, по-висока степен на изразителност и гъвкавост, станал общо достояние на нашето художествено слово.

Така погледнато обаче Димитър Бояджиев, както всеки значителен поет, не само се е възползвал от националната литературна съкровищница, а и сам е допринесъл за нейното обогатяване. И действително, както беше отбелязано още от Гео Милев, той постигна такава „психологическа дълбочина на елегията“¹, която не можеше да остане без следа върху понататъшното развитие на българската поезия. Той създаде онзи едновременно задушевен и драматичен тон, роден от една вътрешна горест и от неутолим копнеж по света и хората, който внесе дори в интимната ни лирика едно по-общевалидно човешко звучение. Всред емоционалната атмосфера на този тон и тази елегичност израснаха някои поети от следващото поколение — от нея почерпи и големият български лирик Димчо Дебелянов.

*

Колкото и да изглежда невероятно на пръв поглед, Димитър Бояджиев носеше в себе си нещо, което го доближаваше до Ботев, макар разликата между поезията на единия и другия да е огромна. У него намираме същата душевна и физическа красота, същата лаконичност на творческата изява, същата спонтанност на чувството, която не се поддава на никаква професионална методичност. Както своя велик предходник, той прозря и предрече своя трагичен край, наложен и тук от жестоката действителност, макар една друга епоха и друг характер да бяха направили от него не борец и герой, а изкупителна жертва. Часът на „гневната разплата“, който едновременно и блазнеше и плашеше, приближаваше с неотменна настойчивост и когато настъпи никой „близък и сърдечен“ не го предвиди, за да възпре жеста на отчаяние. Поетът проби гърдите си с тежкия къс олово, за да сложи край на едно съществуване, което му преграждаше пътя към радостите на живота и беше загубило за него всякакъв разумен смисъл. Така за пръв път в историята на българската литература възникна неочакваният до тогава въпрос: въпросът за твореца-самоубиец.

Смъртта на Димитър Бояджиев беше трагична изненада за неговите близки, които зад привидното спокойствие на поета не бяха доловили злокобното му решение. Същевременно обаче тя беше сензация за еснафска София, потънала в своето пусто и дребнаво всекидневие. И вестниците

¹ Гео Милев — „Кратка история на българската поезия“ (предговор към „Антология на българската поезия“ — София, 1925 год.).

от онова време, които си даваха сметка за това, се постараха да представят събитието тъкмо откъм неговата злободневна страна, без да спестят на празното любопитство нито една подробност. Естествено, те не можаха да подминат мълком и причините, които бяха тласнали поета към крайното решение, но не отиваха оттатък привидностите. Като говореха повърхностно за настъпилото у младия човек общо отчаяние и като го свързваха с предсмъртните му писма до една жена — писма, чието съдържание и на тях беше така неизвестно, както е неизвестно и на нас¹, — те идваха до заключението, че беше налице една обикновена лична драма, причинена от нещастна любов. А всекидневникът „Утро“² допълваше това тълкуване с твърдението, неподкрепено с никакви данни, за прекарани на Запад „бурни дни на развлечение“ и по този начин отправяше в друга насока вниманието на своите читатели. Всичко това подхранваше мисълта, че поетът беше сполетян от една участ, за която не можеше да се търси отговорност, защото той си я беше подготвил сам.

Схващането, че Димитър Бояджиев беше станал жертва само на интимна драма, под една или друга форма беше поддържано не веднаж и след това. По същина то се споделяше дори и от най-близкия му приятел Елин Пелин, който отиде някога в деня на страшното събитие да плаче с горчиви сълзи над неговото още неизстинало тяло³. В своята статия „Едно сърце младо изгоряло“⁴, писана шестнайсет години по-късно, той казва, че поетът „умря поразен от мистерията на една фатална любов“ следите на чиято „власт, блясък и демоничност“ се намирали в последните му стихове. Това схващане обаче, което свежда всичко до една нещастна сърдечна връзка, подменя същинската драма с епилога и не стига до нейната истинска причина. Днес вече то не може да удовлетвори този, който иска да вникне в последната страница от биографията на поета.

*

Действително, едно сърдечно разочарование може да овладее човека, да го постави в безизходност и на края да го тласне към самоубийство. Но кога става това? То става тогава, когато любовта е изпълнила до такава степен съзнанието, че е изтласкала от него нормалните усети и представи за действителността — когато го е опустошила до такава степен, че се е превърнала в единствено негово съдържание. За такова съзнание скъсването с любимия и дори понякога само преграждането на достъпа до него е катастрофално, защото субективно се налага като загубване на всичко, като пълно обезсмисляне на съществуването. А това води до непреодолим душевен гнет и тласък към смъртта, останала единствен изход от страданието.

Така ли е обаче при Димитър Бояджиев?

¹ При огледа, след самоубийството, в стаята на Димитър Бояджиев са намерени няколко предсмъртни писма, едно от които е било адресирано до неизвестна жена. Поетът молел следователя да го предаде по предназначение, като не повери никому нищо. Неговата воля е била изпълнена: съдържанието на писмото е останало неизвестно, а името на жената се пази в тайна и за сега още не се поменава.

² „Самоубийството на ул. „Ив.Рилски“ — в-к „Утро“, София, 14 юли, 1911 год.

³ Димо Кьорчев — „Димитър Бояджиев“, в-к „Развигор“, 30 юли, 1921 г.

⁴ Предговор към първото издание на „Стихотворения“ от Димитър Бояджиев, София, 1927.

Ако мисълта за самоубийство е породена не от едно внезапно крушение, а от дълбока и същевременно по-трайна причина, обикновено тя засяда в съзнанието за дълго време. Притиснат от постоянен душевен гнет, човек си представя смъртта в приятна емоционална светлина и бавно, но сигурно я възприема за себе си като възможно разрешение на своята душевна криза. В такъв случай, извървял пътищата на разрушителната вътрешна еволюция, той може да сложи край на живота си при сблъсък с едно обикновено изпитание, което нормално не води до крайни решения. Това изпитание обаче е само последен повод, а не същинска причина за самоубийството.

Такъв е по същина случаят и с Димитър Бояджиев.

Мисълта за самоубийство сполита поета не веднаж и в различни моменти от неговия живот. За пръв път ние я намираме ясно изразена в едно от ранните му стихотворения — „Звуци“ (1902), а след това и в недовършеното „Марсилия“, намерено в архивата му и станало известно едвам след неговата смърт. Ясно предусещане за настъпващия трагичен край се долавя и в двете последни работи — „Сподавен вик“ и „Вечерен трепет“. Но нито в едно от тях призракът на самоубийството не е свързан с някакво разочарование от сантиментално естество. Напротив, когато се появи стихотворението „Звуци“ единствените му безусловно оптимистични работи бяха написани на любовна тема („Поздрав до Беатриче“, „Бяла нощ“, „Едничка реч“ и др.). И в онзи момент, както и много пъти след това, той беше разочарован не от любовта, а напротив: тъкмо в нея често търсеше и намираше радостни мигове.

Много години по-късно, вече в Марсилия, мисълта за смърт пак сполита поета и вече, за разлика от по-рано, не само не го плаши, а дори го блазни („кат блян висок“). И този път обаче коварното изкушение се поражда не от някаква несподелена привързаност, а от „леденото равнодушие“ на големия град, от наглото безсмислие на порока, от дълбока непримиримост с действителността, в която трябваше да живее.

На същата натрапена отчужденост от света се дължи и непреодолимата мъка на предсмъртните му стихотворения, в които се долавя трагично предусещане на смъртта.

Какво показва всичко това? То показва, че Димитър Бояджиев е далече от хипертрофията на онова сърдечно увлечение, което изпълва цялото съзнание, налага се като единствена цел и смисъл на съществуването, за да тласне към смъртта още при първата раздяла или при първата несполука. Затова, за разлика от самоволните жертви на любовта, той възприема любовното опиянение не като единствено оправдание да се живее, а само като една от равноправните прояви на живота. Не случайно у него драматичният пожар започва не от сферата на сантименталното преживяване, за да премине по-нататък и да обхване цялото същество на човека, а върви по обратен път: тръгва от социалната неудовлетвореност и най-често, особено в зрелия му период на творчество, се разразява като сърдечен конфликт. Ще рече неговият живот е трагичен не поради едно неблагополучие в любовта, а наопъки: неблагополучието иде от едно голямо страдание, от една обща мъчителна непримиримост с действителността, затова и самата любов към жената придобива трагичен характер. И това е естествено, защото в общото неотстранимо нещастие тази любов е неосъществима като дълбоко и цялостно човешко чувство, защото дори и при взаимност, тя не е повече от обикновено „милосърдие“ между двама страдащи („Самотност“) и най-много едно „сияние“, което не може да

разпръсне тъмнината („С дълбока нежност. . .“), защото — най-подир — не може да замени нещо по-голямо и по-жадувано: отнетите прелести на живота.

Следователно, Димитър Бояджиев избира смъртта не поради духовно опустошение, причинено от нелепа любов, а поради много по-дълбоки и по-трайни причини, социални по същина, които в продължение на години поддържат у него състояние на гнет, обезверяваха го и потушаваха жаждата му за съществуване. Както показват последните му стихотворения, неговата съдба беше решена преди още да посегне на живота си. Необходим беше само един последен тласък, за да настъпи трагичната развръзка. И този тласък дойде: това беше любовта към една жена — една жена, която обстоятелствата правеха недостъпна. При съществуващата отчужденост тази любов беше за поета последната възможна радост, последната утеха и последното оправдание да се живее, затова когато разбра, че тя беше непостижима, той намери в нея и последния довод в полза на смъртта¹. Обаче нищо не ни дава право да твърдим, че тя е причина за върховното трагично решение.

Има самоубийци, понесени от внезапна вихрушка на едно злощастие, които правят последния смъртен жест в момент на затъмнено съзнание: те действуват под неудържимия натиск на всеизгарящия афект. Други до толкова са потушили в себе си естествения стремеж към живота, че отиват към смъртта съвсем спокойно, облекчени от чувството, че се отърват от нещо, което ги гнети и оттласква. Димитър Бояджиев не беше нито от едните, нито от другите. Той не се поддаде нито на случаен афект, нито на болезнено и безсмислено отвращение от света и хората. Той взе своето решение при пълно познаване на обстановката, и то не защото беше потушил в себе си жаждата за живот, а защото нито имаше сили да се бори за неговото утвърждаване, нито вярваше, че можеше да го постигне такъв, какъвто го желаше. Той реши, че страданието му беше предопределено и неотстранимо, че копнежът за щастие беше напразен и предпочете смъртта пред примирението с една отвратителна неизбежност. Затова ние с готовност се съгласяваме с онова, което писа неговият приятел — големият поет Николай Лилиев: „Това пътуване „в никуда“ . . . не беше „бягство от живота“, както е прието да се казва — по-скоро бягство пред ужаса да живееш живота на своите себеподобни, бягство от една позорна действителност, която не можеше да приемеш и обикнеш“².

★

Макар да имаше немалко приятели, Димитър Бояджиев живя в самота, и макар да беше един от добрите поети на своето време, той си отиде неоценен и непризнат приживе. Като изключим писанията по време на неговата смърт и една статия³ на Контантин Константинов, публикувана наскоро след смъртта на поета, в продължение на много години името му не беше произнасяно. И все пак пренебрежението, което ускори неговата смърт, не можеше да наложи една трайна несправедливост. През 1925 година Гео Милев го включи в своята „Антология на българската поез-

¹ По същия въпрос: Васил Пундев — „Димитър Бояджиев“, сп. „Българска мисъл“, год. III, кн. 2 (1928).

² Из приведената по-горе статия.

³ Приведена по-горе.

зия“ и затвърди неговата творческа реабилитация. Поетът излезе от сянката на временната забрава, за да спечели признанието на всички, които обичат поезията, и да се наложи като безспорно и значително име в българската лирика.

Елегичната поезия на Димитър Бояджиев, изпълнена със скръб и безнадеждност, е твърде далече от вълненията на нашата епоха. Но независимо от това тя ни увлича, защото ни разкрива някои от трагичните тайни на един свят, който задушаваше мечтите и убиваше поетите. Тя ни вълнува, защото ни поверява не само мъката на един клетник, но и нещо по-трайно и по-общевалидно: човешкия копнеж към щастие, който винаги е стоплял и вдъхновявал.